

Debreczeni Márton Kióvi csatájáról.

Immár egy hosszú évszázadnál több idő választ el Debreczeni születésétől. S a költő híre s nevének fénye még ma is szűk körben talált méltó elismerést. Nagy művét, a Kióvi csatát gróf Mikó Imre adta ki az elnyomatás szomorú idejének kezdetén; ugyancsak Mikó írta meg először a költő életét is. A mit azután írtak róla, nagyon kevés. Bakács István és Kohlman Dezső értekezéséből áll az egész. Bakács¹ kizárólag a Kióvi csatával foglalkozott, de azt a legtöbb helyen meg nem értette s ennek következtében félremagyarázta. Kohlman² már a lírai működésére is kiterjeszkedik s néhány verset egészben közöl. Ez értekezésének az érdeme. De egyéb fejtegetései hamarosan készültek s a költő lírai működéséről sem nyújt bizton megálló képet, már azért sem, mert nem ismert csak néhányat közülök. Igazában az Erdélyi Irod. Társaság fogott hozzá, hogy kellően megvilágítsa a Debreczeni pályáját, a mikor a költő születésének századik fordulója alkalmából Széchy Károlyt megbízta, hogy írja meg a költő biographiáját s rendezze sajtó alá most már a költő *összes műveit*, a melyeket leginkább maga Széchy gyűjtött össze. Az E. I. T. e. kegyeletes megemlékezése tisztán láttatja majd Debreczeni pályafutását, költői működését. Ám a Debreczeni költői működése van olyan értékes, hogy abban egyes részletek újabb és újabb elemzés tárgyai legyenek.

E soroknak is az a céljuk egyrészt, hogy a Debreczeni költői pályájának tartalmasságát a közönség emlékezetében újra felidézzék; másrészt, hogy lehetőleg helyesen állapítsák meg a költő felfogását a részletekben.

¹ Bakács István: Debreczeni Márton Kióvi csatája. Irodalomtört. tanulmány. Budapest. Athaeneum 1898.

² Kohlman Dezső: Debreczeni Márton élete és művei. Kolozsvár, 1900.

Főként a Kióvi csata szerkezetéről fogunk beszélni, mint a műalkotások egyik legfontosabb sajátosságáról.

A Kióvi csata szerkezetének taglalása, méltatása közben két tisztázott s elfogadott igazságra kell gondolnunk.

Egyik esztetikai, és pedig az, hogy az eposz irodalom legkiválóbb példái nagyon régen megcsontosodott formák s fordulatok alkalmazásával készültek, úgy, hogy az eposzíró anyaga kezelésében igazán csak *czéhe* szokásaival élhet s e tekintetben megkötöttsége szigorúbb, mint a drámaíróé. A drámaíró kötöttsége a jellemfejlés s ehhez igazodik a forma. Az eposzi karaktert azonban a formákhoz kell átesíszolni. Hogy vajjon a conservatív eposz érzi inkább e megkötöttséget, vagy a forrongó dráma, azon lehet is, érdemes is vitatkozni. Tény, hogy a drámaírónak több mennyiségű ballastja van, míg az eposzíró vagy minden terhet a maga helyén hagy, vagy kiteszi magát a kelletlen alászállásnak. Előterjesztés, segélykérés, seregszámla, a felsőbb hatalmak résztvevése, segítő vagy gátló szerepe, a hősök heroszi harcza, az alapeszme folytonos erősödése, de mellette a gátló körülmények sorozatos kieszelése, epizódok költése, melyek ne legyenek azok stb. — szóval az epika¹ folyam, minek már a régi írók keresztelték az eposzt, hullámvetésével kiárad az egyéniségre; pedig mégis keressük a határozott jellemeket. Kivált a történeti eposz költője csak az említett vázvonalak keretében állhat a tudomány biztos talajára vagy bonthatja ki képzelő ereje szárnyát.

A szem előtt tartandó másik igazság irodalomtörténeti és pedig a magyar honfoglalás költői fogyatékosága.

Mondáinkról már azt is hirdették, hogy tisztán könyvmondák. De ha visszahelyezkedünk a Debreczeni korába, a mikor az ellenkező felfogás szélsősége töltötte el önérzetes dicsőséggel a kebleket, akkor is fogyatékos mondakörünk számban, tartalomban s a tudatos művészi összefüggés hiánya miatt. Okai eléggé ismeretesek. De új adatképen még hozzá kell vennünk azt a tényt, hogy a mint Beöthy Ákos meggyőzően kimutatja, a magyar állam megszerzése s alapvetése különbözik a többiekétől abban is, hogy nálunk az egész nemzet fegyverténye volt, míg pl. az angoloknál egy személy, illetőleg család

térfoglalása. A vérszerződés egyenlőségi elve nem egykönnyen fér össze az *egyénség* nagyzóló, tódító dicsőítésével. Az össze-függésben való fogyatékoságot eléggé mutatja az, hogy úgyszólván a költészetnek kellett Árpádot a honfoglalás számára visszahódítani, mintha ő csak az együtt cselekvés s a nemzeti közérzés fogalma, de nem zászlótartója volt volna.

Ezeket számba véve, vajjon csodálkozhatunk-e, hogy Csonkainak egy, fájdalom, rövid, de tartalmas költői pálya sem volt elegendő, hogy megszólaltassa az énekmondók régen leajzott hurjait, hogy a készületben, a tanulmányozásban kedves eszméjével: egy Árpádról szóló eposzszal csak a *sírfűig* jutott, pedig egy Salamon F. mondja, hogy benne egyesült mindaz a tulajdonság — tehetség és tanulmány, — a mi maradandót tud alkotni. Nemde könnyen érthető s menthető, hogy Aranyos-rákosi Székely beletévedt az epizódba, a székelyek történetébe, míg P. Horvát E. ott hagyta az eposz fenséges világát, beállott krónikásnak s hogy egész hűséggel szolgálja rendjét, avar keresztyén remete jövendőli meg Magyarország fényét. Vörösmarty nagy politikai tettének jótékony erejét érzi a reformkor s általa napjaink, de a kritika megállapította, hogy sem az eposzi formában, sem a felöltöztetésben, sem a sovány mondananyag megelevenítésében teljes sikert el nem ért.

Debreczeninek is ugyanazon nehézségekkel kelle megküzdnie, melyeket társai legfőlebb megingattak, de félre lökni nem tudtak.

Hogy a Kióvi csata, mint történeti eposz, mint támaszkodik a történeti hűségre, fejtegetésünk keretében nem foglal helyet. Az igazság, melyet keresünk s megállapítani igyekszünk, arra vonatkozik, hogy miképen épül, fejlődik az eposz gerince, cselekvénye.

Az íróra nézve rendkívül fontos az alapgondolat, a tárgy felfogása, a *conceptio*, mert általánosan tudott dolog, hogy a Szigeti veszedelem *más* felfogással epocia tárgya nem lehet. *Nekünk* pedig a *conceptio*, az alapgondolat bányászlámpa, melynek világa megment a tapogatózástól, mert mint Kemény Zs. megjegyzi, az ilyenmű munkáknál a végkifejlődés minden feltétele a cselekvény jól kiszámított megindításától függ.

Bakács István érdemes, de sokszor bágyadt tanulmányában (Debreczeni M. „Kióvi csatája“ Budapest, 1898.) így fogalmazza a Kióvi csata alapeszméjét: A honfoglaló magyarokat mai hazájok földjére érkeztek előtt annyi balszerencse, háborús viszály között híven őrizték, pártfogolták s védték az istenek. Ez alapeszme — mondja Bakács — valódi magyar eposzszá teszi a Kióvi csatát; ha költőnk hatni akart korára, ez alapeszmével tehetette ezt meg leginkább. Ha költőnk buzdítani akarta korát, úgy nagy műve alapeszméjével, vissza akarta adni nemzetének bizalmát; bizalmát önmagához és bizalmát a mindenhatóhoz, ki most sem fogja elhagyni népét, melyet egykor e földre hozott és mindig segített.

Az eposz egyszeri átolvasása elég, hogy észre vegyük ez állításban a — metafizikát.

A Kióvi csata alapeszméje egészen más és pedig az: a felsőbb hatalmak akarják, hogy a magyarság Attila dicső örökét elnyerje, de csak úgy, ha életrehivatottságát a többi kalóz fajokkal szemben megbizonyítja. A kióvi csata nem egyéb, mint bizonyágtétele ez életrehivatottságnak, hogy Árpád és népe rátermett Attila örökére s van ereje annak megtartásához.

Ezzel az alapeszmével igenis hathatott volna korára a költő, s emelte volna nemzetében az önbizalmat, mely csakugyan ingatag volt még Zalánban is egész Széchenyiig, kinek életadó szavára végre önérzet, öntudat, feltámadás keletkezett. Az istenek pártfogolása és védelme, mit Bakács emleget, szinte képtelenség, mert az eposzban ilyen eszme nincs. S a Mitrászba — az eposz főistenségébe — vetett bizalom egyszerűen nevetséges volt volna. Legalább is nem a reformkorhoz illő. 1826 körül, mikor Debreczeni művét írta, sok elme foglalkozott azzal a kérdéssel: van-e bennünk élni erő, vagy jövendőnk a lengyelek sorsa. Erre a felelet buzdításul nem lehetett az, hogy est deus extra nos, hanem est deus in nobis. A történelem is Széchenyi-ben adott feleletet, a ki járt ugyan templomba is, de nagy alkotásai tán még sem ott támadtak.

De téved Bakács abban is, hogy ez az alapeszme eposzszá teszi a Kióvi csatát. Ha Debreczeni arra a gondolatra épít, mit Bakács naivul megfogalmaz, jámbor krónika lesz művéből.

Hogy a kióvi csata történeti tény vagy nem, ezuttal mellesleges. Valóság, hogy eposzunk cselekvénye, tárgya. Hogy lehet most már egy egyszerű várostrom eposz tárgya? Mintha csak a Szigeti veszedelemről volna szó. Hisz a magyarság számtalan ilyen kalandot vihetett végbe, melyek a nemzet egyetemére fontossággal alig bírnak. Csakis úgy, mint Debreczeni tette, hogy a kióvi csata próbaköve a magyarságnak az új haza elfoglalása előtt.

Sok emberölő harcok dulásai várnak
 A honnok (magyarok) népére; hazájuk mostani földé
 Majd paczinák birodalma leend, Árpád haza nélkül
 Bujdosván, sok vérontást fog okozni hadának
Egy igaz ügy védelme, sokan fognak lehajolni
 Vértől ázott porba vitézlő bajnoki közül,
 Míg végtén diadalmas fegyvere megszabadítja
 Attila sírhantját idegen lábak tapodása
 Terhétől s megerősíti ős birodalma határát. .

Ez a conceptio Anonymus felfogásának, elbeszélésének (VIII—X. fejj.) nem elvetése, de kibővítése, kitégítése és felemelése, mint Toldi az Ilosvai krónikájának.

A próbatételt Ormuzd kívánja s erre az alkalmat természetesen ő adja, mint az eposzokban szokás. Vagyis Ormuzd maga viszi Ungót Árpádhoz, hogy apagyilkoló testvére ellen, ki szép nejét uralmával együtt elrabolta volt, legyen az igaz istennek ostora. Árpád az igazságot csakugyan oltalmába fogadja. Ungónak visszaadja hölgyét, uralmát s birtokába a gonosz testvért. Ungónak megesik a szíve testvérén, szabadon bocsátja s maga kavarrjaival Árpád hadi népét gyarapítja. De a megszenyvesztett Uldár boszút esküszik Árpád fejére s míg ez hadba jár, feldulja honát, a nőket leöldöklí s ezzel teljesedésbe indul a jóslat. Árpád hontalanúl bolyongva megy Attila fényes sírhantját idegen lábnyomtól megszabadítani s így jut Kiöv alá.

Mikor a költő Borssal a III. ének második felében az eposz alap gondolatát elmondhatja, úgy tetszik, mintha a vég beállana. Mindkét fél békét akar, Oleg, az ellenség feje, Terzán ellenére őszintén kéri, Árpád, Szabolcs ellenére, szívesen megadja. Azonban rá kell gondolnunk az epikai eszme eddigi haladására. Oleg az apagyilkos, nőrabló, honpusztító Uldár párt-

fogója maga is erőszakkal jutott uralmához az Odin cultus megsemmisítésével s a Perun (szláv) imádás elrendelésével, oktalanságában Perunt is meggyalázza, kifakad tehetetlensége ellen. Uldár gonoszsága még abban a kéjben is fetrenghet, hogy testvére kimúltában gyönyörködhetik. Szabolcs Demirhámként ingyen járta meg Kióvt, hol az istenek szobrait ledöntögette. Bulesu a Szabolcs zsákmányát érdem és büntetés nélkül elnyeri. Tuhutum is azt mondja a béketanácsban: Teljes a hős diadalma, mikor békét könyörögni kényszerítette az ellenföldi fiat. Ime az epikai eszme gyöngülése. Igen ám, csakhogy Pérún Olegtől fiát kívánja engesztelő áldozatnak. Uldárnak még mit se mért az igazság érdeme szerint: szóval Árpád hívatását még nem töltötte be; az igaz ügy nincs megvédve, de teljesen megalázva. Ime az epikai érdek erősödése. Rendkívül világos, érdekes fejlődést, emelkedést mutat. Nyilván most kezdődik igazában az isteni akarat betöltése. Ez az alapvető nyitány érdekes azért is, mert in medias res az ostrom nyolczadik napján kezdődik, a mikor a honnok már sokat szenvedtek, mert az első haza elvesztése a kióvi csatára régmúlt, az Ungó története pedig az I. énekben bevégeződik, mégis tulajdonkép előkészítő előzmény.

A kiváló költői tehetséggel s világos egybefoglaló művészettel ilyen módon magasra emelt eszelekvényt, a mely tehát békéhez jutott, Uldár zavarja meg, kiből testvére halálára sem száll el a bosszu. Még Árpád véréit is szomjazza. Kértére Perun a boszú rém lelkét egy kóbor paczinák csordába lehel s velök maga Árpád képében a kióvi főembernek Terzánnak, a hadi párt lelkének családi tűzhelyét, Zatapolczot feldúlja, nejét megöli. Erre Terzán, ki szenvedélyesen boldog volt nejével, örvöngve követeli Olegtől az új had megindítását, ki végre a kívánságnak enged, Árpádot szavaszegettnek s fiát az engesztelésül kívánt áldozattól megmentettnek gondolva. Gyűl a sereg a hús éj sötét leplével burkoltan.

Bakács fejtegetése a Kióvi csata seregszámlájáról egészen téves. Szerinte kétszer mutatja be a költő a kióvi hadakat. Először a II. énekben, mikor Oleg a maga hadi tanácsában békét indítványoz. Kétszer a magyar tábort. Először az I. é.-ben Oleg Kióv kőbástyáján állva mutogatja Igornak a félelmes

magyar hősokeket, kikkel veszedelmes harezolnia. Tévedés az, hogy Debreczeni kétszer sorolja elő a kióvi sereget. A haditanácsban csak néhányan vesznek részt a főbkek, kiket alig, vagy egyáltalán nem jellemez a költő. Ha nincs együtt a sereg, hogy lehessen bemutatni? s épen tanács közben? Szokatlan, tárgyyszerűtlen volna ez eljárás. Debreczeni, mint a Kióvi csatából következtethetjük, sokkal jobban ismerte műfaját, semhogy hadi népét tanácskozás közben írja le.

A magyar sereget sem mutatja be kétszer. Oleg a vár-bástyán jellemez ugyan daliákat, de csak a kiket lát, vagy a kik épen eszében jutnak. De az egész hadat nem látja. A főb-beket sem mind, csak azokat, kik Igorra veszedelmesek lehetnek.

De bemutatja a kióvi sereget egyszer, a mikor orvul Árpádra törni gyülekezik. Bemutatja az egész sereget, megnevezve az egyes csapatok vezérét, jellemezve népével együtt. S bemutatja a magyar sereget egyszer édes álmódzás közt épen az orvtámadás előtt. A két seregszámla egymás mellett van, de rendkívül ügyesen kigondolva. Terzán dühére a kióviak orvtámadásra készülnek. A magyarság, béke lévén, csendesen pihen. Az ellentét megkapó, sőt meglepő. De téves Bakácsnak az a vélekedése, hogy költőnknek a seregszámlálás helyett főczélja itt az volt, hogy minél inkább feltüntesse az oroszok és magyarok között levő különbséget. A költő itt határozottan seregszámlát ad, de nem az ellentét kedvéért. A contrast szépségét Bakács nem abban látja, a miben van. Csak a helyzet, a pillanat ellentétes, melyben a két sereget látjuk. S az állapot ellentétességének természetes következménye, hogy másnak írja le az egyiket, másnak látja a másikat, de nem ellentétesnek. Világosabban szólva: a kióvi sereg *szemléje*, az alvó magyar tábor leírása. Ha a költő a két nép között való ellentétet akarja feltüntetni, a helyzetnek, az állapotnak azonosnak kellett volna lennie, legalább is nem ennyire szembeszökőn ellenkezőnek. Akkor feltüntetheti a jellembeli ellentétet. De a költő czélja nem az volt. Ezért azok a kelleetlenül ide magyarázott tulajdonságok, miket Bakács lát, másutt az egész költemény folyamán jütnek kifejezésre. Pl. a magyar tábor egységes nagy család, kiket barátság és szeretet köt össze. Lehetetlen ezt, akár az ellenkezőjét

állítanunk egy alvó táborról. Mert édes az alvás még a tábornak is, de mégsem olyan, a melyikben jellemző, megkülönböztető lelki tulajdonságok észlelhetők. A két sereg bemutatása ellentétes helyzetben történik, mert máskép nem történhetik. Mit csinál a kióvi sereg a békekötés után? Terzán sérelméért, még sötétben támadásra készül. S mit a magyar tábor? A béke édes tudatával alszik; a körülmények váratlan fordulatát nem is álmodja. Az ellentétes állapotot tehát a cselekvény fejlődése hozza magával, úgyszólván diktálja a költőnek. Ezért el kell néznünk, hogy a magyarság bemutatása nem teljes, nem sajátosan jellemzetes.

Szóval Árpádra a látszólagos szószegés gyalázatáért Perun segítségével nagy veszedelem kezd nehezedni. A veszély felsőbb hatalom segedelmével készül. Tehát az eposzi hős megmentése is felsőbb hatalmasság kezéből kell, hogy származzék. S csakugyan Álmos kértére Mitrász elküldi Ormuzdot Árpádhoz, hogy „keljen fel, mert hej ritkán lehet abban meggyőződve a hív pásztor, hogy akla körül nincs titkon lappangó farkas.” S ismétli maga Mitrász, hogy árad kegyelme Árpádra, hogy tehát Árpád eposzi hős, az egyetemes eszme hordozója, az isteni akarat bajvivója az *igaz ügy* védelmében s új hazára törekedtében egyaránt. Árpád felkel s rendre felriogatja az egész tábor; a sötétben lecsapó ellennel iszonyú harc támad, melyben Terzánnak megnyílik a leggyönyörűbb boszú: mérsárolja a magyar nőket. Tehát az igaz ügy védelmére még nem ontott elég vért. Eddig az igaz ügy csak Ungóé volt; most még hozzá járul az Árpád személyes sérelme, hogy őt Terzán szavaszegegőnek, nőgyilkolónak nevezi. Pedig voltaképen Oleg a szószegő s Terzán maga nőgyilkos. Így izmosodik az epikai eszme. Bonyolítása tiszta, tudatos, művészi.

Oleg újabb vállalatának újabb kudarc az eredménye. A megkérdezett Perun Szabolesot kívánja engesztelő áldozatul. Hajh, de Szaboles rettentő vitéz. Oleg jól tudja: nagy hős nagy jutalmat érdemel. Leánya kezét igéri a Szaboles elfogójának. Uldár lesz a nyertes; védasszonya segítségével Szabolesot aszszonyi módon elfogja s Kióvba viszi. Oleg jól tudja, hogy Perun kívánja fia halálát s ime leányát is áldozatul dobja. Keserűen

csalódik. Tuhutum őt magát elfogja s kiszabadítóját, fiát, Olizárt elejti a Szaboles atyja. S csalódik Oleg leányában, Tamirában is, ki gyuladozó szerelemmel égő, de hiábavaló sovárgásában Szabolesot megmenti. Így Oleg bűnhődik Perun meggyalázásáért, Uldár sem nyeri el Tamira kezét. Szaboles bűne is, hogy Perunt meggyalázta, büntetve. De Szaboles bűne erény is a magyarság szempontjából. Ezért szabadul ki. Aztán bolyongtában eljut az ellenséges kun táborba, melynek vezére régi hála fejében megvendégeli s reggel útra bocsátja. Szaboles övéihez tér. Az új nappal új harcot hoz, melynek elején a magyarság visszaveretik, de estig Oleg akkora veszedelembé jut, hogy Szaboles veszi védelmébe s menti meg Kolmár ellenében a Tamirának tett eskü értelmében. Ezért Szaboles száműzetik s elkezdődik újabb epizodikus története.

A Szaboles epizodok költői értékének kutatását mellőzzük, de meg kell állapítanunk a főtörténethez való viszonyát az egység szempontjából. Mert eleinte sehogy sem tetszik epizodnak. Olvasás közben hasztalan igyekeztem megjelölni: itt kezdődik az epizod, oly simán, szorosan, észrevétlenül ágazik ki a főtörténetből; visszatértére folytonos reflexiók tétetnek. Beolvadása, csatlakozása is természetes, fokozatos, de egyes pillanatokban ép úgy észre nem vehetők, mint a hold fázisai vagy az évszakok változása. De mégis epizodok, csakhogy jók, vagyis olyan melléktörténetek — a mint még a jó Csokonai találóan meghatározta az epizod lényegét, — melyek a főtörténet természetével megegyeznek, származásukat mindig amattól kölesöznik, annak interessejét, behatását s egész fényét nevelik, segítik. A Szaboles történetére Csokonai meghatározása egészen illik. Ennek következtében epizod, de jó epizod, olyan, a milyenre a költőnek sok okból szüksége van s melyet a kritika érdemileg méltat. Ilyen szempontból vizsgálva a Kióvi csata melléktörténeteit, úgy találjuk, hogy a főcselekvény helytelen s gátló epizódoktól ment s a melléktörténetek ennek egységét nem zavarják meg, mert a változatosság mellett ott a kellő kapcsolat s a lendületes folyamatosság.

A küzdelemben a magyarság is veszít, összetartásában gyöngül. E kívül Árpádra az éj lepleben a boszúéhező Uldár

újabb tört. vet, mely biztos sikert ígér: hátha Árpád törekvése nem világos kifejezője a fensőbb akaratnak, hátha nem hivatott el népének Attila örökét megszerezni, hátha nem epikai hős?

A meggyöngült epikai eszmét ismét meg kell erősíteni, Árpád isteni küldetését újra fölemelni. Ezt teszi a költő a Réka történetében. Nevezetesen Álmos fia éltét féltve, Ormuzdhoz eseng, ki megbiztatja: hős fiadért ne remegj, Árpád honi hazát alapítand a Duna mellett újra. Így Uldár újabb eselvetése sem sikerül; Árpád helyett a főpap esik áldozatul, kinek teteménél Árpád boszúfogadása jeléül nyilat egy forrás tiszta vizébe lövi s nyomán megjelenik Réka, Attila bűnös neje, kinek végzete — mint elbeszéli, — hogy legyen élőholtan e sírba temetve, míg támad egy Attila ivadék, ki Pannoniát újra a honnok földévé teszi:

... Légy e sírba temetve
Míg Árpád a késő évek után születendő
Hős forrásodhoz nem jó s átkozva nem áld meg.
Ekkor kelj ki sírodból...

Tehát nem kételkedhetünk többé Árpád isteni küldetésében. Ormuzd újabb tetszés nyilatkozatát teljesen indokolja az, hogy a bennünk olvasókban támadt kételyt eloszlatja. A Réka epizodot remekül köti egybe a költő a főcselekvénnyel, az által, hogy Árpádban és hőseiben új bizalmat, hitet s bátorságot támaszt, hogy hivatásuk isteni, hogy az egy igyaz ügy védelme csakugyan eljuttatja az új hazába.

S mégis mi történik?

Az újabb harez ros z jellel kezdődik. Lehel kezéből forgó szélvész kicsavarja a zászlót, a mint a jóstehetségű Tarkán Árpádnak megfejti:

Tán csak azért, hogy Előd magvát ártatlanul üzéd
Számkivetésre; mi hogyha igaz, vádlója ma méltán
Fog hidegült ajakokkal véres porba borúlni.

S csakugyan a mai harez a magyarság visszaszorításával végződik s Szabolcs hetyke, álnok vádlója elesik a jós Tarkánnal együtt. S hogy a vész teljes legyen, Ármány a holt Tarkán levágott fejébe szállva gyászos enyészetet jósol Árpádnak. Ám

Ormuzd választott hősenek pártjára kel, lelkét felemeli a földről: elébe tárja a múltat, Magyarország geographiáját s akkori népeit, Attila s a hunok történetét, a honfoglalást — Anonymus szerint, a napkör állatjegyeit, az égi hatalmakat, saját lakát, Csina-várt; a jövőt, vagyis Magyarország történetét Mátyásig (XIII. é.) néhai Benczédi Székely István modorában, nem felejtve ki pl. Imre koronás csecsemőjét, III. Lászlót sem.

Bakács szerint a Kióvi csata legszebb része Árpád égi útja. Egyéni szabadságát kinek-kinek épségben hagyva, ki kell mondanunk, hogy e felfogás teljesen hibás. Költőnk ismerte a csodásság fontos szerepét. Bizonyítja az, hogy eposza eszméjét szoros összefüggésbe állította a felsőbb hatalmak világával s a cselekvény menetében is teljes művészettel fordul a csodás elemhez akkor, a mikor az epikai eszme megkívánja. A csodásság forrásaira nem tekintve, lehetetlen észre nem venni, hogy a különböző mythologiai istenek szereplése mily művészi. Mitrasz képviseli a legáltalánosabb eszmét s fenséges nyugalma mellett nagyon is szembeeszkő a Perun folytonos meggyalázása. Úgy, hogy szinte természetes a sejtelem, hogy a Perun hőse és cultusa a sok gyarlóság következtében bukni fog, jóllehet közöttük még határvillongás sincs, mint a hogy Perun s Odin közt sincs, mert szépen kiegyeznek Oleg büntetésén. De a történet bonyolítgatásával szerepük szervesen egybefügg, sőt főleg Perun annyiszor telhetetlenkedik, hogy szinte zavart okoz. Mindez bizonyossága annak, hogy Debreczeni tehetségét művelte; tanulmányozta s megértette a világirodalom eposzait. Ezt bizonyítja Árpád égi útja is, mely Homer, Vergilius s a középkori romantikusokra emlékeztet, Tarkán beszélő fejével együtt. Árpád égi útja is indokánál fogva kitűnően illeszkedik bele a cselekmény menetébe. Meg kell tudnia immár Árpádnak magának is épen az istenségtől, hogy eszméje, küzdelme nem önös, de egyetemes; hogy célja tulajdonképen az isteni akarat kifejezése, ő annak hőse, ki hivatva van Mitrasz népének új hont adni. Mert eddig epikai hivatását csak *ember* szájából hallotta, de neki a felsőbb hatalom még meg nem nyilatkozott. Ennek következtében égi útja rá nézt égő vágy, benső lelki szükség, mint Aeneasra az alvilág látása. Maga vágyik látni, tudni jövőjét,

hivatását, annyi keserű bolyongás s kétségbeejtő hányatás után. Csakhogy a mit Aeneas lát és hall, rövid, jellemzetes, tiszta, tele a mythos csodás varázsával s egy nagy nemzetpolitikai eszme szükségszerűségének bizonyításával. Árpád égi útja hibás alkotás azért, mert zavaros, hosszadalmas, krónikaszerű, kelle-ténél józanabb. Összevegyíti a múltat a jövővel, az istenség rajzát a földrajzzal. Tagadhatatlan, hogy a részletekben sok szépség érvényesül, pl. a Mindentehető jellemzése vagy a Sors rajza, de ezek aligha szerves elemei az általa használt mythos-nak, inkább a keresztyén ember reflexiói. De nem szabad feled-nünk, hogy mily nehéz csodaságot alkalmazni, a mikor hagyó-mányos mythos nincs.

Árpád felébredve, álomlátását említi társainak. Lehelt elküldi, hogy Szabolesot keresse fel s hívja vissza. A csügge-dezőket új hév hatja át. Előd, Szaboles atyja, ki eddig fia elűzéséért, hiven ősmintájához, Achileushoz, tétlenül duzzogott, most engesztelődve harcba ereszkedik s elejti a többek között Terzánt is. Olegnek annyi a vesztesége, hogy szünetet kell kérnie a temetésre. Ezzel tehát elkezdődik az eposz befejező része, a mi azonban Szaboles nélkül meg nem történhetik, mert igaztalan vádra történt száműzetése. A főtörténet fejlődése a XV. énekben megáll, míg Szaboles visszakerül. Szabolesnak t. i. bolyongtában megjelen Hadúr s szól:

. Harcokat űző hős!
 Egykor az északi földön erős Odin keze közé
 Visszavonás játszám győző kardját Etelének.
 De a merész Oleg az ádáz kardot
 Egy szakadatlan füstölgő barlang üregén túl,
 Tiszta aranyból öntött oltáron csudarémek
 Őrzésére hagyám s oly átkot monda reám, hogy
 Akkor térjen az újra csatám bús fergegetegébe
 Vissza, mikor Perun koponyáját fogja ez oltár
 Nyerni, halandó kézből áldozatul s csak azon hős
 Karja vihesse ki azt onnan, kinek égi erővel,
 Teljes lelke haragjától nem félni hatalmas
 Lesz Perunnak... Menj diadalmas magva Elődnék
 Váltsd ki az Attila kardját s tégy nagyokat vele, mint nagy.

Nem említve az epizod további fejleményét, Szaboles s az őt kereső Lehel kalandjait, melyek a kor ízlésének szálaival

szövődnek, Szaboles visszatér s Attila kardjával sokakat levág, Perun és Vikhør istenségek oszlopát újra ledönti, a kardot átadja Árpádnak s aztán: fecerunt magnum áldomás. Ha igazán meg-gondoljuk Attila kardjának a szerepét, aligha találkozik felfogásunk a Váczyéval, a ki Szász Károlylyal úgy vélekedik, hogy Debreczeni tárgyát Etele kardjának esodás erejéről alkotott eredeti felfogásával is törekedett valódi eposzi magaslatra emelni. Hogy mikép emeli a költő tárgyát sikeresen valódi eposzi magaslatra, a conceptióban láttuk. S hogy a cselekvény folyamában adott támasztékokat szaporítsa, teljesen felesleges, mert Árpád s a magyarság felsőbb hivatása tisztán, világosan áll előttünk. Ilyen törekvése a költőnek nem volt, mert nem volt rá szükség. Hisz sehol az eposz egész folyamában e helyen kívül nincs említés Attila kardjáról, nincs róla semmi mythos, esodáserejéről nem tud senki semmit, sőt Szaboles sem izzad érte, noha Hadur maga hívta föl. Már pedig lehetetlen, hogy az a tudatos gond, melylyel Debreczeni cselekvényét kezeli, szorosabb *contactus*ba ne hozta volna a conceptióval.

De nincs is ennek a kardnak oly esodás ereje. Mert nem egyéb az a kard s az érte kifejlődő epizod, mint a Szaboles megsértett, számkivetett lelkének a töprengése. Az a kard csupán a Szaboles vitézsége, félelmetes ereje. A kard elrejtése tulajdonkép a Szaboles számkivetése, ki most már tépelődik jövőjén. Igaz lelke sok mindent lázasan elképzél s mikor Lehel-lel találkozik, tudva, hogy a rá kimondott ítélet törvényes, kiengesztelődik. Emlékezve Árpádnak régen adott esküjére s levante voltára, megtalálja Attila kardját. Azaz visszatér lelkébe a régi hős; belátja, hogy bolyongása bajnokhoz nem való. Viszi nagy erejét s félelmetes bátorságát Árpád s magyarjai segítségére, hol őt nagyon várják. De Attila kardjára nem gondol senki. S miután hűségét vitézül megbizonyította, szól Árpádhoz: E nap ünnepi pompával örökül emlémben s képed szivemben; a te örömöd az én örömöm; fájdalomid az én keblemet marcangolják; könnyüid az én arczomon fognak égni s haragod tárgyát haragom mennyköve kínozandja. De Attila kardjáról semmi szó kifejezetten. Attila kardja nem Árpádot segíti, de Szaboles háborgó lelkét csendesíté el. Ugy, hogy

Váczy s irodalomtört. könyveink tanítása Attila kardját illetőleg meg nem állhat.

Igy kerül vissza Szaboles s vesz részt a cselekvény megoldásában. Osed, Terzán halottak, következik a gonosz Uldár. Oleg teljesen leveretik s a magyarok győzelmét a kunok egy részének csatlakozása emeli. Olegnek nem marad egyebe nyomorú életénél, épen, mint Zalánnak. Életben marad, hogy Odin is, kit szintén megsértett, kitöltse rajta haragját. De bukása erkölcsileg teljes. A magyarság pedig s főként Árpád, kinek személyéhez fűződik minden epikai érdek, mert népe által egyedül ő a hordozója az egyetemes eszmének, a próbatételt fényesen megállotta: bizton meh et új hona felé, Attila örökét elnyeri, a jóslat egészen betelik.

Ez a befejezés azonban vontatott. Perun Olegnek két ízben is megjelenik, a magyarság két ízben is visszaveretik s a csodásságra is egészen új elemek keverednek, az emberáldozat, a mire szükség nincs, a költemény menetében indoka nem található. S így a kiváló tehetséggel megalkotott epikai eszme folytonos szigorú egységgel magasra emelt folyama a XIII. ének-től, Árpád égi útjától kezdve nem elég határozott, lendületes. Mintha a költő feledte volna Horatius szabályát: *semper ad eventum festinat*. A határozott kifejlődést akadályozza Árpád égi útjának terjengőssége, Szaboles epizodja, mely szép, tele a romantika bájával, de a mely itt a kifejlődés folyamában kissé hosszadalmas s a szoros egység mellett is késői s akadályozza Perun ismételt közbelépése. De a cselekvény egységes a fejlődésben, egységes a befejezésben. A főhős Árpád, ki hívatásának megfelelően tetteleg vezér, középpont s annak kivételével, hogy Uldár nem kezétől esik el, az epikai eszme diadala teljes befejezett, jöllehet a XV. s a XVI. ének s így maga az egész eposz töredék, befejezetlen, kidolgozatlan. De meg van a hiányzó rész vázlatban prózában. Ezért az igazság megállapításánál az irodalom kénytelen a költeményt mint egészét számba venni, annál inkább, mert e vázlat elég érett és részletes.

A cselekvény menetét, fejlődését alig zavarja meg a költő subiectivizmusa. A bevezetés — mint gróf Mikó megjegyzi — költőnknek nem tetszett; tán azért, mert Zalán hatása nagyon

is szembetűnő. Emlékeztet arra hangulata s az eszme közössége: a mulandóság eleven érzete. De azért e gyönyörű elegia kigondolása és kidolgozása az eredetiség minden kívánalmának megfelel. A költő az örök égi dicsőséget hívja segítségül, hogy a honni — magyar — hősök dicsőségét zenghesse s így az invocatiót s a propositiót sorban felelseréli, a mi általában szokatlan, de nem helytelen. A költő hangulata az egész eposzban tárgyszerű, tárgyához átsimuló. Hozzásimul a tárgyhoz a többi néhány szóból álló subjectiv felkiáltás is, melyekben a költő szerénykedve rendszerint lantja merészségét, a mulandóságot emlegeti.

Kerestük tehát, hogy miképen épül, fejlődik az eposz cselekvénye.

Eredmény az, hogy az eposz kigondolása, conceptiója a krónika szárazsága ellenére, de annak szellemében teljesen sikerült s a jól megindított alapon a cselekvény, az epikai eszme egész folyama egységes, egy személyhez fűződik s ennek következtében jól elrendezett. A csodásság alkalmazása is általan sikerült s szoros összefüggésben áll magával a cselekvénnyel. Epizodjai hosszadalmasságuk mellett is szépen folynak ki a főtörténetből s térnek vissza. A mi a fejlődésben a lendületeséget elnyomja vagy felaprózza, vagy a mythos soványságából vagy a költemény töredékes voltából származik. Az előadás nyugodt; csak néha felejtkezik meg mesemondóként.

Ugy, hogy a Kióvi csata testvérei közül *Árpádot* s a *Székelyek Erdélybent* messze felülmulja. Mögötte marad *Zalán* is, habár ennek nyelvével, meleg költőiségével nem is versenyezhet. De a Kióvi csata így is értékes terméke irodalmunknak.

S az összehasonlításnál nem szabad felednünk, hogy *Árpád* s a *Székelyek Erdélyben* íróik pályájának legmagasabb fokát jelzik s hogy az irodalomtörténet *Zalán* futását, mit *Vörösmarty* szinte ugyanannyi évvel írt, országos hatása ellenére is inkább a kísérletek közé sorozza, melyek a költői tehetség fejlődését s nem fénykorát jellemzik, míg a *Kióvi csata* csak tört oszlopa szerzője szerencsétlen életének, megható emléke, hirdetője egy rokonszenves költői pályának, a *Debreczeni nagy tehetségének*, örök dicsőségének.

KRISTÓF GYÖRGY.